

O'ZBEK TILIDA SO'Z YASASH USULLARI

Akramova Zilola Ikromjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20137730>**Annotatsiya:**

Ushbu maqolada o'zbek tilida so'z yasash tizimi, yangi lug'aviy birliklarning hosil bo'lish usullari va ularning tildagi o'rni yoritilgan. Mavzu taniqli tilshunos olimlar A. Nurmonov va H. Jamolxonovlarning ilmiy qarashlari asosida, sodda va hayotiy misollar bilan tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: so'z yasash, affiksatsiya, kompozitsiya, asos, qo'shimcha, morfologik usul, sintaktik usul.

Аннотация:

В данной статье рассматривается система словообразования в узбекском языке, способы формирования новых лексических единиц и их роль в языке. Тема разъяснена на основе научных взглядов известных лингвистов А. Нурмонова и Х. Жамолхонова с использованием простых и жизненных примеров.

Ключевые слова: словообразование, аффиксация, композиция, основа, аффикс, морфологический метод, синтаксический метод.

Abstract:

This article explores the word formation system in the Uzbek language, methods of creating new lexical units, and their significance. The topic is explained based on the scientific perspectives of renowned linguists A. Nurmonov and H. Jamolkhonov, using simple and practical examples.

Keywords: word formation, affixation, composition, stem, suffix, morphological method, syntactic method.

Kirish

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Ona tilimiz – millatimizning ruhi, davlatimizning poydevoridir. Tilimizni asrab-avaylash, uni boyitish va nufuzini oshirish barchamizning muqaddas burchimizdir". Haqiqatan ham, tilning boyishi va rivojlanishi to'xtovsiz jarayon bo'lib, bunda so'z yasash mexanizmlari asosiy dvigatel vazifasini o'taydi. Yangi tushunchalar paydo bo'lar ekan, til o'z ichki imkoniyatlari hisobiga yangi so'zlarni yaratib, jamiyat ehtiyojini qondiradi

Asosiy qism

O'zbek tilida so'z yasash deganda, tilda mavjud bo'lgan asoslar va qo'shimchalar yordamida yangi ma'noga ega bo'lgan so'zlarning hosil bo'lishi tushuniladi. Tilshunos olim H. Jamolxonov o'z tadqiqotlarida so'z yasashni tilning "yashash manbai" deb atagan. O'zbek tilida asosan ikki xil so'z yasash usuli ajratib ko'rsatiladi:

1. Morfologik (Affiksatsiya) usuli

Bu eng keng tarqalgan usul bo'lib, bunda so'z yasovchi qo'shimchalar asosga qo'shiladi va yangi so'z hosil qiladi.

Misollar: ish + chi = ishchi, gul + zor = gulzor, bil + im = bilim. Ot yasovchi qo'shimchalar: hi (tadbirkorlik turi), -dosh (fikrdosh), -zor (olmazor), -lik (ezgulik).

Sifat yasovchi qo'shimchalar: -li (baxtli), -siz (unumsiz), -chan (uyatchan), -aki (xomaki).

Fe'l yasovchi qo'shimchalar: -la (tuzla), -sira (uyqusira), -illa (shovqinni bildiradi: taqilla).

Olimlar fikri: Akademik A. Nurmonovning ta'kidlashicha, bu usulda yasalgan so'zning ma'nosi asos ma'nosi bilan bog'liq bo'lsa-da, u mutlaqo yangi narsa yoki tushunchani anglatishi shart. Masalan, "ish" bu harakat, "ishchi" esa o'sha harakatni bajaruvchi shaxs.

2. Sintaktik (Kompozitsiya) usuli

Ikki yoki undan ortiq so'zning birikishi orqali yangi bir tushunchani ifodalovchi so'zlar yasalishidir. Buni biz odatda qo'shma so'zlar deb ataymiz.

Misollar: osh + qovoq = oshqovoq, bel + bog' = belbog', to'rt + burchak = to'rtburchak.

Sodda qo'shma so'zlar: oshqovoq, kungaboqar, bilaguzuk.

Juft so'zlar: oziq-ovqat, kiyim-kechak, mehr-oqibat.

Takroriy so'zlar: uy-uy, tushgan-tushgan

Bu usulda har bir so'z o'z mustaqil ma'nosidan qisman voz kechib, umumiy bir ma'no atrofida birlashadi.

3. Semantik usul

Bunda yangi qo'shimcha qo'shilmaydi, balki so'zning o'z ma'nosi o'zgarishi yoki kengayishi hisobiga yangi so'z paydo bo'ladi. Masalan, "qanot" so'zi avval qushga nisbatan aytilgan bo'lsa, keyinchalik "samolyot qanoti" kabi yangi ma'nolarda yasala boshlagan Ma'no ko'chishi (Metafora): Masalan, "barg" so'zi daraxt bargidan tashqari "kitob bargi" yoki "qog'oz bargi" ma'nolarini ham anglatadi.

Vazifadoshlik: "Burun" so'zining inson a'zosidan kemanding yoki poyabzalning qismiga nisbatan ishlatilishi.

4. Abbreviatsiya (Qisqartma so'zlar yasash)

Bu usulda so'z birikmalarining bosh harflari yoki bo'g'inlari birlashtirilib, yangi yaxlit so'z hosil qilinadi.

Bosh harflar orqali: BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti), AQSH (Amerika Qo'shma Shtatlari).

Qisqartma so'zlar: O'zMTRK (O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi), pedinstitut

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida so'z yasash tizimi juda boy va egiluvchan. Biz nutqimizda foydalanadigan har bir yangi so'z tilimizning ichki qonuniyatlari asosida, olimlarimiz ta'riflab bergan qoidalar doirasida shakllanadi. Tilni yaxshi bilish nafaqat tayyor so'zlardan foydalanish, balki uning yasash sirlarini anglash hamdir. Bu esa bizga o'z fikrimizni yanada aniq va jozibador ifodalash imkonini beradi. Affiksatsiya va kompozitsiya usullari tildagi eng mahsuldor yo'llar bo'lib, ular orqali har kuni yangi texnologiyalar, tushunchalar va ijtimoiy hodisalarning nomlari yaratilmoqda. Ushbu usullarni mukammal bilish nafaqat so'z boyligini oshirishga, balki nutqning aniqligi va jozibadorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Tilimizning lug'at boyligi — uning so'z yasash imkoniyatlarining cheksizligidadir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Nurmonov A. "O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Morfologiya". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2005. – 84-88-betlar.
2. Jamolxonov H. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". – Toshkent: "Talqin", 2005. – 122-126-betlar.
3. Mirziyoyev Sh.M. "O'zbek tili bayrami munosabati bilan xalqimizga tabrigi". – Toshkent, 2023.
4. Hojiyev A. "O'zbek tilida so'z yasalishi tizimi". – Toshkent: "O'qituvchi", 2007. – 45-bet.